

24 November, una giornata particolare?

Drie bijdragen naar aanleiding van de Belgische verkiezingen

Op 24 november werden in België nationale verkiezingen georganiseerd voor de samenstelling van een nieuw Parlement (Kamer van Volksvertegenwoordigers en Senaat). De verkiezingsresultaten sloegen in als een bom: niet alleen was er de sterke achteruitgang of status quo van de traditionele politieke families (christen-democraten (CVP), socialisten (SP), liberalen (PVV), Volksunie (VU) en Groenen (AGALEV)), de meeste aandacht ging naar de steile opgang van de partijen Vlaams Blok en ROSSEM.¹ Deze laatste partij, waarvan de wat exentrieke beursgoeroe J.P. van Rossem voorzitter is, noemt zichzelf libertijns en heeft een wat vaag, soms ludiek partijplatform. Of wat denkt u over de verplichte invoering van twee televisieloze dagen? Bij het Vlaams Blok ontbreekt het niet aan duidelijkheid in de standpunten: wat haar betreft dienen alle migranten uit de Maghreb landen zo snel mogelijk uit België weggestuurd. En beide partijen betitelen de bestaande politieke cultuur en zeden als 'politiek banditisme'.

De verbijstering in België zelf en ook in de omringende landen was groot. Niemand vermoedde bij die 'leuke Belgen' zulke vormen van ethnocentrisme.

De redactie van Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken vond het zinvol, nu de eindredactie van dit nummer volgens de beurtrol in Vlaamse handen lag, aandacht te besteden aan deze verkiezingsuitslag.

Of nu ethnocentrisme al of niet ten grondslag lag aan deze verkiezingsuitslag, elke politicus (tenzij een Vlaams Blokker) is er nu meer dan ooit van overtuigd dat werk moet worden gemaakt van een politiek beleid ten aanzien van de integratie van migranten in de samenleving.

We vroegen daarom de Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid in een bijdrage de krachtlijnen uit te stippelen van haar diverse beleidsvoorstellen, die reeds enige tijd op de Belgische regeringstafels liggen. Slechts druppelsgewijs werd hier en daar door de verantwoordelijke ministers op basis van haar voorstellen aan bestaande wetten en reglementeringen gesleuteld.

Op eigen initiatief sleutelde de Nationale Arbeidsraad (cfr. SER in Nederland) aan een aantal bestaande collectieve arbeidsovereenkomsten zodat in de toekomst een betere integratie van de migranten op de arbeidsmarkt alvast tot de mogelijkheden behoort. De aard van deze wijzigingen aan collectieve arbeidsovereenkomsten werd ons door het Secretariaat van de NAR meegedeeld. U vindt het beschreven in de tweede bijdrage in ons columnblok. Eigenlijk pleit de NAR in haar

adviezen voor een positieve discriminatie ten gunste van migranten, doch het wordt niet in die termen gesteld.

Een derde bijdrage in ons columnblok is van de hand van De Witte. Hem vroegen we enkele interpretaties van de verkiezingsuitslag van het Vlaams Blok te geven.

Noot

1 We geven ter informatie de verkiezingsuitslag in % geldige stemmen voor de Vlaamse kantons (Brussel uitgezonderd). Tussen haakjes vermelden we de uitslag van de vorige parlementsverkiezingen: SP 19,60% (24,20%); CVP 27% (31,40%), PVV 19,10% (18,50%), VU 9,40% (12,90%), AGALEV 7,90% (7,30%), Vlaams Blok 10,40% (3%), ROSSEM 5,20%.

Bron: L. Huyse, e.a., 24 november 1991, de betekenis van een verkiezingsuitslag, blz. 65, Kritak 1992.

De werkgelegenheid en de tewerkstelling van migranten: een prioriteit in het samenlevingsbeleid

Paula D'Hondt-Van Opdenbosch*

De vaststelling dat een grote groep migranten op definitieve wijze deel uitmaakt van de Belgische samenleving moet tot uiting komen in de regelgeving en het beleid van overheidswege. De overheid draagt een bijzondere verantwoordelijkheid voor deze inwoners, ook al hebben zij niet de Belgische nationaliteit. De recente politieke gebeurtenissen tonen aan dat steeds dringender inspanningen noodzakelijk zijn opdat migranten dezelfde rechten en plichten krijgen als Belgen op de belangrijke terreinen van overheidszorg.

In uitvoering van mijn opdracht als Koninklijk Commissaris presenteerden we een waslijst van voorstellen inzake de arbeidsproblemen, de huisvesting en het integratiebevorderende onderwijs om het ter zake gevoerde beleid, op de verschillende niveaus, te begeleiden en te ondersteunen. Een aantal van deze voorstellen werden door de betrokken verantwoordelijken ter harte genomen en gerealiseerd. Andere voorstellen werden en worden uitgebreid besproken en op hun toepassingsmogelijkheden onderzocht. Hopelijk neemt dit niet te veel tijd in beslag. Ons standpunt is duidelijk: ik blijf vragen om investeringen, onder meer op het terrein van onderwijs (al gebeurde hierop al een en ander), scholing en arbeid. Arbeid en inkomensverwerving spelen immers een belangrijke rol in de maatschappelijke situatie van mensen. Hieronder geven we enkele punten van mijn beleidsplan terzake. De volledige voorstellen vindt de lezer in de november- en mei-rapporten, uitgegeven door het Koninklijk Commissariaat (resp. *Integratie(beleid): een werk van lange adem*, 1989; en *Voor een harmonieuze samenleving*, 1990).

Om de toegang tot de arbeidsmarkt te vergemakkelijken voor bepaalde categorieën van migranten pleiten we voor een aanpassing van

de reglementering betreffende de tewerkstelling van niet-EG-vreemdelingen, en voor een harmonisering van het regionaal beleid met betrekking tot de toepassing van de reglementering betreffende de tewerkstelling van buitenlandse werknemers. Het is ook hoognodig de controle op de illegale tewerkstelling bij de werkgevers te verscherpen.

Uit arbeidsmarktonderzoek blijkt overduidelijk dat de migranten een risicogroep onder de werklozen vormen. Daarom stellen we voor om, wat de arbeidsbemiddeling en beroepsopleiding betreft, het betrokken personeel te vormen zodat zij op een meer adequate wijze hun diensten kunnen verlenen aan werkloze migranten.

Een permanente samenspraak en een daadwerkelijke samenwerking tussen de initiatieven in de particuliere sector en de overheidsinstellingen zal de know-how en de mogelijkheden op deze gebieden alleen maar vergroten. De migranten moeten bovendien een rechtmatig deel krijgen in de tewerkstellingsprogramma's van de overheid. Er werden inspanningen beloofd maar deze moeten nauwgezet gevolgd en geëvalueerd worden. Ook een correcte registratie en een regelmatige evaluatie van de aanwezigheid van migranten in beroepsopleidingen is aangewezen. Hun ondervertegenwoordiging in de opleidingen moet tegengegaan worden, onder meer door een meer actieve en aangepaste werving, het onderzoeken en aanpassen van gebruikte methodieken, het opzetten van 'voorschakelingsinitiatieven' waarbij ook aandacht wordt gegeven aan taalonderricht enz. In het kader van de Weer-Werkactie en andere begeleidingsinitiatieven moet een meer intensieve en actieve bemiddeling van werkloze migranten mogelijk worden. Migrantenvrouwen hebben het moeilijker dan Belgen om een geschikte arbeidsplaats te vinden. Daarom pleiten we ervoor om de bestaande verplichting van aangifte van vacatures strenger te doen toepassen. Toch zijn er nog specifiekere, gerichtere inspanningen nodig. Zoals de bestaande (positieve) acties voor vrouwen, jongeren en langdurig werklozen moeten er maatregelen gevonden worden met betrekking tot een niet-discriminerend wervings-, promotie- en ontslagbeleid door de bedrijven. Onder positieve actie voor migranten wordt dan verstaan: het geheel van maatregelen dat de instroom, doorstroom en

* Mevrouw Paula D'Hondt-Van Opdenbosch werd in 1989 aangesteld als Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid.

horizontale mobiliteit van migranten op de arbeidsmarkt bevordert en hun uitstroom tegengaat, zonder verlaging van relevante geschiktheidseisen. De wetgever kan een aantal bepalingen goedkeuren die dit positieve actiebeleid omkaderen, zoals:

- een wet gelijke behandeling van migranten en autochtonen ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden, de toegang tot het arbeidsproces, de beroepsopleiding en de promotiekansen en ten aanzien van de toegang tot een zelfstandig beroep, geïnspireerd op de wet van 4 augustus 1978 tot gelijke behandeling van mannen en vrouwen op deze gebieden;
- een verbod van ontslag wegens het ras, de huidskleur, de afkomst of de nationale of etnische afstamming opgenomen in de wet op de arbeidsovereenkomsten van 3 juli 1978;
- een reglementering inzake positieve acties en het instellen van plannen voor gelijke kansen ten voordele van migranten in navolging van het KB van 14 juli 1987 houdende maatregelen ter bevordering van gelijke kansen van mannen en vrouwen in de privé-sector.

Om dit beleid concreet gestalte te geven, kan ook een beroep gedaan worden op buitenlandse ervaringen. In Canada bijvoorbeeld hanteert men het principe van de 'evenredige participatie'. Dit principe houdt in dat alle - ook zwakke - groepen op ieder niveau van de onderneming aanwezig zijn en dit in verhouding tot hun aandeel in de beroepsbevolking.

De gedecentraliseerde structuren met betrekking tot het sociaal overleg moeten dit positieve actiebeleid als aandachtspunt opnemen en initiatieven nemen. Daarnaast moeten zij tevens de aanwezigheid van migranten in ondernemingsoverlegorganen stimuleren. Zeer belangrijk is ook dat de migranten erkend worden als een specifieke groep, naast de andere risicogroepen onder de werkzoekenden. Op deze manier kunnen de voorgestelde maatregelen zoals een aandachtsambtenaar van migranten binnen de regionale arbeidsbemiddelingsdiensten, specifieke schakelopleidingen voor migranten, aandacht voor migranten tewerkgesteld in sectoren in herstructurering, en bijkomende projecten of verruiming van bestaande projecten, specifiek gericht op migranten via

de middelen uit het Tewerkstellingsfonds en Ronde-Tafelfonds gefinancierd worden.

Tenslotte dient de overheid zelf als werkgever een voortrekkersrol te spelen in het bevorderen en verbeteren van de tewerkstelling van migranten. Cruciaal hierbij is de toegang van vreemdelingen tot het openbaar ambt, en dus de herziening van de grondwet terzake. De Interministeriële Conferentie voor het Migrantenbeleid heeft in maart 1990 haar goedkeuring gehecht aan de toegang van vreemdelingen tot contractuele betrekkingen bij de Staat, de Gemeenschappen, de Gewesten en de lokale besturen. We leggen ons bij de beperkende interpretatie van mijn voorstel neer, maar vinden wel dat het een eerlijke kans moet krijgen, dat wil zeggen dat dit systeem van contractuele aanwervingen zinvol en op voor de samenleving constructieve wijze benut zou worden.

Overigens werd nog maar weinig vooruitgang geboekt met betrekking tot de daadwerkelijke uitvoering van het Gemeenschapsrecht inzake de toegang van de EG-onderdanen tot betrekkingen in overheidsdiensten!

Op lokaal vlak werd wel vooruitgang geboekt. De in bepaalde gemeenten bestaande initiatieven van aanwerving van vreemdelingen op contractuele basis werden op uitdrukkelijke wijze goedgekeurd en de in dit verband bestaande rechtsonzekerheid is aldus opgelost. We pleiten ervoor dat de gemeenten van deze mogelijkheden daadwerkelijk gebruik kunnen maken en het niet zullen beperken tot ondergeschikte functies. De gemeentebesturen kunnen in hun reglementen betreffende de aanwerving van 'gesubsidieerde contractuelen' de voorwaarde van Belgische nationaliteit schrappen. Bovendien kunnen de gemeenten als indirecte werkgevers bij intercommunales en vzw's de tewerkstellingskansen van migranten vergroten.

Al deze inspanningen van overheidswege zijn noodzakelijk met het oog op de gelijkwaardige behandeling van migranten als volwaardige ingezetenen van de samenleving. De samenleving als geheel heeft trouwens alle belang bij de ontwikkeling van het menselijk potentieel dat de migranten vertegenwoordigen.

Het gaat niet alleen om baten *voor hen*, maar ook om baten *voor iedereen in het geheel van de samenleving*.

Nieuwe mogelijkheden voor de arbeidsmarkt-integratie van migranten

Secretariaat NAR*

Op 29 oktober 1991 heeft de NAR een advies (nr. 1.010) en een mededeling (nr. 6) uitgebracht over de problematiek van de integratie van migranten. Ook werden twee collectieve arbeidsovereenkomsten gesloten, respectievelijk tot wijziging van de collectieve arbeidsovereenkomst nr. 38 van 6 december 1983 betreffende de werving en selectie van werknemers en tot wijziging van de collectieve arbeidsovereenkomst nr. 9 van 9 maart 1972 houdende ordening van de in de Nationale Arbeidsraad gesloten nationale accoorden en collectieve arbeidsovereenkomsten betreffende de ondernemingsraden.

In het advies nr. 1.010 schetst de Raad vooreerst de nationale, Europese en internationale context waarin het probleem van de integratie van de migranten moet worden gezien, waarna hij binnen de perken van zijn bevoegdheden een bijdrage levert om tot een algemener en overlegde actie op dat gebied te komen.

De Raad stelt voor dat prioritaire acties moeten worden ontplooid om de migrantenbevolking recht te geven op:

- een vlotte toegang tot de arbeidsmarkt dank zij een aangepaste basisvorming (kennis van de taal) en beroepsopleiding;
- de waarborging van niet-discriminatie ten opzichte van de autochtone bevolking op het stuk van werving en promotiekansen in het beroepsleven.

Bovendien bepleit de Raad dat sectoren en ondernemingen verder initiatieven ontplooiën die de arbeidsvoorwaarden van migranten ten positieve kunnen bevorderen.

Tegen deze achtergrond heeft de Raad op 29 oktober 1991 twee bestaande collectieve arbeidsovereenkomsten aangepast:

- door de collectieve arbeidsovereenkomst nr. 38 te wijzigen heeft de Raad enige verduidelijking willen brengen in het verbod volgens hetwelk de werkgever die personen in dienst neemt, de sollicitanten niet op een discriminerende wijze mag behandelen. Voortaan mag de werkgever immers geen onderscheid meer maken op grond van ras, huidskleur, afkomst of nationale of etnische afstamming. De Raad heeft zich hierbij laten leiden door het op 7 maart 1966 te New York opgemaakte Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie, dat door het Belgisch Parlement werd geratificeerd bij wet van 7 juli 1976;
- door de collectieve arbeidsovereenkomst nr. 9 te wijzigen heeft de Raad aan de werknemersafvaardiging binnen de ondernemingsraad de mogelijkheid willen geven informatie betreffende de ontwikkeling van de tewerkstelling te verkrijgen, die onder meer is uitgesplitst naar nationaliteit. De Raad heeft evenwel geoordeeld dat de werknemersafvaardiging het best zelf een dergelijk onderzoek formuleert na te hebben nagegaan of het opvragen van deze gegevens nuttig is, rekening houdend met het soort van onderneming, de sector waaronder zij ressorteert en de streek waarin zij gelegen is.

Deze nieuwe instrumenten zijn een aanvulling van de reeds bestaande wettelijke en/of verordenende bepalingen die aangewend kunnen worden om het probleem van de integratie van migranten op de arbeidsmarkt te ondervangen. De mededeling van de NAR is gericht aan alle partijen die betrokken zijn bij de acties welke in het kader van de problematiek van de integratie van migranten gevoerd moeten worden. Meer bepaald wordt de werkgevers en de werknemersvertegenwoordigers gewezen op de initiatieven die zij ieder op hun niveau in de hand werken. Zo zouden werkgevers bijvoorbeeld op bedrijfsniveau vormingsprogramma's voor migranten kunnen uitwerken of zouden de werknemersvertegenwoordigers kunnen pleiten en zorgen voor intensieve onthaal- en integratiebegeleiding.

Tenslotte wordt de aandacht gevestigd op de maatregelen die genomen moeten worden om clandestiene immigratie tegen te gaan.

* De Nationale Arbeidsraad is een paritair samengesteld orgaan bestaande uit 24 leden aangewezen door de representatieve werknemers- en werkgeversorganisaties. Zij werd ingesteld in 1952 en heeft vooral tot doel op centraal niveau collectieve arbeidsovereenkomsten te sluiten voor de gehele particuliere sector. Verder geeft zij op verzoek van een Minister of uit eigen beweging adviezen over vraagstukken van sociale aard.

Over de kiezers en de militanten van het Vlaams Blok en de (onderzoeks)vragen die ze oproepen

Hans De Witte*

Een van de vragen waarover na de verkiezingen van 24 november 1991 in België hevig werd gedebatteerd, is de vraag hoe men het stemgedrag voor het Vlaams Blok dient te interpreteren. In dit debat over de *oorzaken* en achterliggende *motieven* voor extreem-rechts stemgedrag kunnen twee strekkingen worden onderscheiden. De eerste strekking stelt dat de keuze voor een uiterst-rechtse partij door *inhoudelijke* overwegingen is ingegeven: de kiezer kent de standpunten van een dergelijke partij en spreekt zijn of haar *voorkeur* uit voor deze denkbeelden. De tweede strekking benadrukt dat de keuze voor een dergelijke partij een uiting is van *protest*: men kiest niet *vóór* deze partij, doch *tegen* alle andere partijen. Niet de inhoudelijke instemming met de standpunten van de verkozen partij, doch wel de afkeer van het politieke bedrijf staat dus centraal in deze visie. Voor beide visies valt wel wat te zeggen. Het Vlaams Blok profileerde zich tijdens de voorbije verkiezingen immers rond een aantal inhoudelijke thema's (zoals separatisme, een hardere aanpak van criminaliteit en haar gekende anti-vreemdelingenstandpunt), en stelde zich tevens als een protestpartij op met stellingen zoals 'Dit kan zo niet verder' en 'De politieke maffia moet afgestraft worden'.

Om na te gaan welke motieven aan de grondslag liggen van een stem voor het Vlaams Blok voerde ik een secundaire analyse uit van de gegevens die door Billiet c.s. werden verzameld bij een representatieve steekproef van de Vlaamse bevolking. Daarbij werd nagegaan in hoeverre we het stemgedrag van de geïnterviewden bij de Europese verkiezingen van juni 1989 kunnen voorspellen op basis van hun opinies. Als uiting van een inhoudelijke voorkeur voor het Vlaams Blok werden drie sets van opinies gebruikt: *volksnationalisme* (een

positieve houding ten opzichte van het Vlaamse volk), *ethnocentrisme* (een negatieve houding ten opzichte van migranten, omdat ze als bedreigend ervaren worden voor de eigen cultuur en/of de eigen economische positie) en *racisme* (het geloof in de erfelijke ongelijkheid tussen rassen en in de superioriteit van het blanke ras). Dit biologisch gefundeerd racisme vormt een onderdeel van de extreem-rechtse ideologie en werd dan ook in het onderzoek opgenomen om na te gaan in hoeverre extreem-rechtse motieven een rol gespeeld hadden bij het stemmen op het Vlaams Blok. Een 'proteststem' werd geoperationaliseerd met twee sets van opinies: *anomie* (gevoelens van maatschappelijke machteloosheid, zinloosheid en sociaal isolement) en *politieke machteloosheid*.

Uit de resultaten van de analyse bleek dat een negatieve houding ten opzichte van migranten (*ethnocentrisme*) het *hoofdmotief* vormde voor een stem op het Vlaams Blok in 1989. Volksnationalistische of extreem-rechtse (racistische) overwegingen speelden geen rol van betekenis bij de motivering van de stem. Een stem voor het Vlaams Blok vormde evenmin een loutere 'proteststem', al speelden gevoelens van politieke machteloosheid wel een ondergeschikte rol bij de keuze voor deze partij in plaats van voor de grotere partijen (CVP, SP en PVV). De keuze voor het Vlaams Blok weerspiegelde in 1989 dus een *inhoudelijke keuze* voor haar centrale anti-vreemdelingenstandpunt. In hoeverre dit ook geldt voor de verkiezingen van november 1991 is voorlopig nog een open vraag, doch lijkt vrij plausibel. Uit analyses die Marc Swyngedouw van het Interuniversitair Steunpunt Politiek Opinie-onderzoek (ISPO) vlak voor de verkiezingen van vorig jaar uitvoerde, bleek immers dat de migrantenproblematiek door de kiezer als de hoofdinzet van de voorbije verkiezingen werd beschouwd.

De *kiezers* van het Vlaams Blok stemmen dus niet uit racistische of extreem-rechtse overwegingen op hun partij, en mogen – op een wellicht kleine minderheid na – dan ook niet als rechts-extremisten worden beschouwd. Er bestaan voorlopig eveneens weinig aanduidingen dat het rechts-extremisme in de Vlaamse populatie zou zijn toegenomen, al houdt een verdere aangroei van het Vlaams Blok natuurlijk wel een dergelijk gevaar in. Impliceert dit alles nu dat het *Vlaams Blok* geen extreem-

* Hans De Witte, doctor in de psychologie, is wetenschappelijk medewerker aan het Hoger Instituut voor de Arbeid (HIVA) van de KU Leuven.

rechtse partij is en dat haar *militanten* geen rechts-extremisten zijn? Niets is minder waar. In zijn interessante analyse over het reilen en zeilen van fascistische en racistische organisaties in Nederland tussen 1950 en 1990 toont Van Donselaar juist aan dat de hedendaagse Nederlandse uiterst-rechtse partijen nagenoeg rechtlijnig afstammen van hun vooroorlogse voorgangers zoals de NSB. Het uitgesproken anti-fascistische maatschappelijke klimaat na de oorlog verplichte hen echter om zich in hun politieke optreden te distantiëren van het vooroorlogse gedachtengoed. 'Achter de schermen' werd dit gedachtengoed echter levend gehouden en verder doorgegeven aan jonge militanten. Zo is de verwijzing naar het *biologische* racisme in het publieke discours vervangen door wat we 'cultureel racisme' zouden kunnen noemen. Het biologisch racisme verwijst immers al te duidelijk naar de rastheorieën die in Nazi-Duitsland werden gehuldigd en wekt als zodanig een sterke weerstand op onder de populatie. Dit is in mindere mate het geval met de culturele variant. Daarin worden de diverse 'culturen' als statisch opgevat en wordt beklemtoond dat 'vreemde' culturen (zoals de Islam) onverzoenbaar zijn met 'onze' cultuur. Om onszelf te beschermen dienen 'volksvreemde' culturen dan ook uit ons land verwijderd te worden. Iets dergelijks heeft zich ook in Vlaanderen voorgedaan. Historische en organisationele analyses, zoals deze van Gijsels en Van der Velpen, hebben aangetoond dat ook het Vlaams Blok haar wortels heeft in de uiterst-rechtse organisaties van vóór en vlak na de Tweede Wereldoorlog. Andere studies hebben de banden met de huidige uiterst-rechtse mozaïek in Vlaanderen blootgelegd en gaven aan dat nagenoeg het volledige partijkader van deze extreem-rechtse partij voorheen militeerde in radicale uiterst-rechtse organisaties, zoals Voorpost, de Vlaamse Militanten Orde (VMO), de Nationalistische Studenten Vereniging (NSV) en Were Di.

Het is dan ook van belang om een duidelijk onderscheid te maken tussen het kiezerskorps van het Vlaams Blok en haar militanten. De eerstgenoemden kunnen niet als rechts-extremisten worden beschouwd, de laatstgenoemden (grotendeels) wel. Dit impliceert natuurlijk dat de onderzoeks- en beleidsvragen die de groei van het Vlaams Blok oproepen voor *beide*

groepen afzonderlijk dienen te worden gesteld. In wat nu volgt lopen we enkele van deze vragen door, zonder daarbij echter volledig te willen zijn.

Een belangrijk aantal *onderzoeksvragen* met betrekking tot de individuele *kiezer* van het Vlaams Blok zullen binnenkort kunnen worden beantwoord op basis van de uitgebreide enquêtering die het ISPO startte vlak na de verkiezingen van november j.l. Zo zullen we een zicht krijgen op de achtergrondkenmerken van de Vlaams Blok-kiezers in 1991 (hun 'sociaal profiel') en op de motivering van hun stemgedrag. Ook de partijen waarop deze kiezers voorheen stemden zullen in kaart gebracht worden. Daarnaast is er echter eveneens nood aan het verder in kaart brengen van het *onderliggende proces* dat tot etnocentrisme leidt. Het conceptuele kader dat de Nijmeegse onderzoekers Scheepers en Eisinga ontwikkelden biedt hierbij een belangrijk aanknopingspunt en verdient het dan ook om verder toegepast te worden in onderzoek in Vlaanderen. Daarbij dient dieper ingegaan te worden op de *sociaal-psychologische dynamiek* die achter dit fenomeen schuilt. Zo volstaat het niet om vast te stellen dat anomische gevoelens een etnocentrische opstelling versterken, doch dient tevens in kaart gebracht te worden *waarom* dit zo is. Diepte-interviews met kiezers kunnen hierbij behulpzaam zijn. Ook een verdere inventarisering en integratie van psychologische verklaringsschema's lijkt hierbij noodzakelijk, samen met het genuanceerder in kaart brengen van extreem-rechtse denkbeelden in de populatie en hun impact op het stemgedrag.

Een tweede belangrijke onderzoeksvraag betreft de *toename* van het Vlaams Blok-electoraat. Hoe komt het dat het zijn electorale opgang kent in een periode die juist gekenmerkt wordt door een (relatieve) economische heropbloei? In hoeverre spelen gevoelens van achterstelling (relatieve deprivatie) hierbij een rol bij hen die hun economische positie niet zagen verbeteren? Nam het etnocentrisme in de tachtiger jaren toe, en zo ja, waarom?

Ten slotte lijkt het belangrijk om aanvullend onderzoek te verrichten onder *jongeren* en *scholieren*. Sommigen beschouwen jongeren als trendsetters die nieuwe maatschappelijke opvattingen initiëren. In dat geval lijkt het belangrijk om na te gaan in hoeverre dit nieuwe

gedachtengoed etnocentrische of extreem-rechtse elementen in zich draagt. Anderen beschouwen jongeren als een beïnvloedbare groep die meer dan andere leeftijdscategorieën vatbaar is voor nieuwe ideeënstromingen. In dat geval is het noodzakelijk om hun huidige opinies in kaart te brengen, vermits vormings-initiatieven ter beïnvloeding van hun houding ten opzichte van etnische minderheden slechts kans maken wanneer deze bij de actuele denkwereld van jongeren aansluiten.

Ten aanzien van het Vlaams Blok als partij en haar militanten kunnen andere – zij het deels verwante – onderzoeksvragen worden gesteld. Een eerste reeks vragen betreft de *partij*, haar structuur en haar werking. Vooreerst is er nood aan het verder in kaart brengen van de organisationele *structuur* van het Vlaams Blok, en aan het verder blootleggen van haar bindingen met gelijkaardige organisaties in het binnen- en buitenland. Ook de financiering van dergelijke partijen dient te worden blootgelegd. Daarnaast is er tevens nood aan het in kaart brengen van de lokale inplanting van het Vlaams Blok in Vlaanderen en van haar *dagelijkse werking*. Daarbij zijn de volgende vragen van belang. In hoeverre biedt de uitbreiding van de structurele inplanting van het Vlaams Blok een verklaring voor haar recente electorale groei? Hoe gaat men tewerk bij het recruter van kiezers en militanten? Wie spreekt men aan en hoe doet men dit? Welke argumenten worden daarbij gebruikt? Op welke wijze slaagt men erin om de totale migrantenpopulatie als een radicale en criminele bedreiging te stereotyperen?

Naast deze vragen over de partij en haar organisationeel optreden, liggen er tevens vragen over haar *partijkader*, haar *militanten* en haar *kandidaten* tijdens verkiezingen. Uit welke lagen van de bevolking komen deze actieve leden voort (wat is hun 'sociaal profiel')? Welke elementen speelden een rol bij het ontstaan van hun militantisme en hoe motiveren ze dit zelf? In hoeverre speelt een autoritaire persoonlijkheid daarbij een rol, zoals aange-toond werd in het beroemde onderzoek van Adorno en collega's? In welke mate zijn de militanten en de kandidaten van het Vlaams Blok (reeds) doordrongen van de uiterst-rechtse ideologie? In haar interessante beschrijving van haar participerende observatie bij militan-

ten van het Franse 'Front National' in Marseille, toont Anne Tristan immers aan dat (potentiële) militanten gradueel 'opgeleid' worden in het extreem-rechtse gedachtengoed. De eerste maanden beperkt men zich tot 'populaire' thema's zoals etnocentrisme. Pas nadat deze met succes zijn geassimileerd, wordt overgegaan tot het aanbrengen van één van de dieperliggende – en minder populaire – lagen uit de uiterst-rechtse ideologie.

Tot slot van deze column nog een bedenking bij de implicaties van dit alles voor de wijze waarop het Vlaams Blok-fenomeen dient te worden aangepakt. Het verschil tussen kiezers en militanten impliceert eveneens dat beide groepen op een andere wijze dienen te worden benaderd. Elke publieke actie of stellingname rond dit fenomeen dreigt immers een ander – deels tegenstrijdig – effect te hebben op beide groepen. Manifestaties zoals de kaarswake bij het fort van Breendonk eind 1991 of de geplande massale betoging in het voorjaar van 1992 geven aan het Vlaams Blok en haar militanten het signaal dat hun publieke manoeuvreerruimte nog steeds beperkt is: het ontzegt hun 'het recht op de straat'. Dergelijk groot-schalig 'maatschappelijk wederwoord' kan als neveneffect echter een stigmatiserend effect hebben op de Vlaams Blok-kiezers, die *niet* als ideologisch overtuigde rechts-extremisten mogen worden beschouwd. Door deze laatste in manifestaties toch als racisten en rechts-extremisten te benoemen, treedt men polariserend op en miskent men hun ervaringen die tot dit stemgedrag hebben geleid. Het gevaar is dan ook groot dat men hen verder in de armen van extreem-rechts drijft, die wél bereid is om begrip op te brengen voor hun verzuchtingen. Daarmee is een prangend dilemma in kaart gebracht waarover dringend constructief denkwerk moet worden verricht: hoe een krachtig halt toeroepen aan het *Vlaams Blok* en haar militanten zonder echter de Vlaams Blok-kiezer en diens verzuchtingen af te wijzen?